

АНАЛІЗ застосування судами законодавства, яке регулює поруку як вид забезпечення виконання зобов'язання (витяг) *

Розгляд справ про визнання поруки припиненою

За своєю правовою природою порука є зобов'язанням, у зв'язку з чим до таких правовідносин застосовуються загальні правила про припинення зобов'язання, визначені у гл. 50 розд. 1 кн. 5 ЦК, а саме: в результаті виконання поручителем договору поруки; за домовленістю сторін тощо. Крім того, ЦК у ст. 559 передбачено спеціальні підстави припинення поруки. Так, порука припиняється:

1) з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності;

2) якщо після настання строку виконання зобов'язання кредитор відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником або поручителем;

3) у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника;

4) після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. У разі якщо такий строк не встановлено, то порука припиняється, коли кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Слід зазначити, що положення ст. 559 ЦК є найбільш спірними як у судовій практиці, так і серед науковців.

1. Визнання поруки припиненою як спосіб захисту цивільних прав

Припинення поруки у разі відсутності спору відбувається відповідно до закону і не потребує звернення до суду. За наявності спору, коли кредитор не визнає або заперечує факт припинення поруки на підставі закону, поручитель вправі звернутися до суду за захистом свого оспорюваного права.

Відповідно до ст. 3 ЦПК кожна особа має право в порядку, установленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів.

Захист цивільних прав — це передбачені законом способи охорони цивільних прав у разі їх порушення чи реальної небезпеки такого порушення.

Особа, права якої порушено, може скористатися не будь-яким, а конкретним способом захисту свого права. Способами захисту суб'єктивних цивільних прав розуміють закріплені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав та вплив на порушника.

Загальний перелік таких способів захисту цивільних прав та інтересів визначений у ст. 16 ЦК.

Звернення особи до суду з позовом про визнання поруки такою, що припинена, на підставі ч. 1 ст. 559 ЦК не є необхідним, проте такі вимоги можуть розглядатися судом у разі наявно-

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2015 р. № 3. — С. 18—25.

сті відповідного спору (постанова Верховного Суду України від 21 листопада 2012 р. у справі № 6-134цс12).

Часто трапляються випадки відмови у задоволенні позову про припинення поруки через те, що законодавство України не передбачає такого способу захисту цивільного права.

Висновки щодо цього питання містяться у правовій позиції Верховного Суду України, висловленій у постановвах: від 21 травня 2012 р. у справі № 6-18цс11, від 21 травня 2012 р. у справі № 6-20цс11.

У разі невизнання кредитором права поручителя на припинення зобов'язання за договором поруки, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК, таке право підлягає судовому захисту за позовом поручителя шляхом визнання поруки припиненою на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК, виходячи із загальних засад цивільного законодавства і судочинства, права особи на захист у суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (статті 3, 12—15, 20 ЦК, статті 3—5, 11, 15, 31 ЦПК).

Законодавчі обмеження матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу підлягають застосуванню з дотриманням положень статей 55, 124 Конституції України та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом.

Проте слід мати на увазі, що способом судового захисту є не вимога про припинення договору поруки, а вимога про визнання поруки припиненою, оскільки порука припиняється не з моменту ухвалення судом рішення про це, а з моменту настання підстав, з якими законом пов'язане припинення поруки.

Право поручителя підлягає судовому захисту за позовом поручителя шляхом визнання поруки такою, що припинена, а не шляхом припинення договору поруки відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 16 ЦК (постанова Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі № 6-69цс11).

Способи захисту цивільного права та інтересів зазначені в ст. 16 ЦК.

Згідно із п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є визнання права, що рівною мірою означає як наявність права, так і його відсутність або й відсутність обов'язків.

Зі змісту ч. 3 ст. 16 ЦК вбачається, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

За змістом статей 559, 598 ЦК припинення зобов'язання поруки означає такий стан сторін правовідношення, при якому в силу передбачених законом обставин суб'єктивне право і кореспондуючий йому обов'язок перестають існувати.

Уживаний законодавцем у ч. 1 ст. 559 ЦК термін «порука» використовується в розумінні зобов'язального правовідношення поруки, з припиненням якого втрачає чинність договір поруки.

Зі змісту зазначеної норми вбачається, що припинення поруки спричинюють такі зміни умов основного зобов'язання, які призвели або можуть призвести до збільшення обсягу відповідальності поручителя. Таке збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає у разі підвищення розміру процентів; відстрочення виконання, що призводить до збільшення періоду, за який нараховуються проценти за користування чужими грошовими коштами; установа (збільшення розміру) неустойки тощо.

Виходячи із загальних засад цивільного законодавства і судочинства, права особи на захист в суді порушених або невизнаних прав, рівності процесуальних прав і обов'язків сторін (статті 3, 12—15, 20 ЦК, статті 3—5, 11, 15, 31 ЦПК), слід дійти висновку про те, що у випадку невизнання кредитором права поручителя, передбаченого ч. 1 ст. 559 ЦК, на припинення зобов'язання за договором поруки, таке право підлягає захисту судом за позовом поручителя шляхом визнання його права на підставі п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК (постанова Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі № 6-20цс11).

2. Припинення поруки з припиненням забезпеченого нею зобов'язання (ч. 1 ст. 559 ЦК)

Згідно зі ст. 559 ЦК порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, а також у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності.

Судова практика свідчить про неоднакове застосування судами цієї норми у випадках, коли боржником у зобов'язанні, яке забезпечене порукою, є юридичні особи, що припинилися, у

тому числі у зв'язку з визнанням їх банкрутами, або які перебувають на стадії припинення.

Зазначене підтверджується постановою Верховного Суду України від 7 листопада 2012 р. у справі за позовом ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк» до ТОВ «СЕНЕЖ», Особи 1 про стягнення заборгованості за кредитним договором.

Так, Верховний Суд України зазначив, що, скасовуючи частково рішення суду першої інстанції, яким позов було задоволено: стягнуто солідарно з ТОВ «СЕНЕЖ» та Особи 1 заборгованість за кредитним договором в частині солідарного стягнення кредитної заборгованості з ТОВ «СЕНЕЖ» та ухвалюючи в цій частині нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог до ТОВ «СЕНЕЖ», апеляційний суд, з висновками якого погодився і суд касаційної інстанції, виходив із того, що грошове зобов'язання ТОВ «СЕНЕЖ» перед ПАТ «Перший Український Міжнародний Банк» було припинене у зв'язку з ліквідацією цієї юридичної особи, однак, залишаючи рішення суду без змін у частині позовних вимог до Особи 1, виходив із того, що відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК порука припиняється з припиненням забезпеченого нею зобов'язання, тобто за умови виконання позичальником усіх боргових зобов'язань за кредитним договором.

Разом із тим у наданому як приклад неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 лютого 2012 р. суд дійшов протилежного висновку про те, що оскільки припинилося забезпечене порукою зобов'язання, зокрема у зв'язку з ліквідацією юридичної особи-боржника, це є підставою для припинення поруки в порядку ч. 1 ст. 559 ЦК (справа № 6-129цс12).

При вирішенні таких справ судам слід керуватися правовим висновком Верховного Суду України, зробленим за результатами розгляду зазначеної справи.

За ч. 1 ст. 609 ЦК зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю.

Відповідно до змісту статей 559, 598 ЦК припинення зобов'язання поруки означає такий стан сторін правовідношення, при якому в силу передбачених законом обставин суб'єктивне право і кореспондуючий йому обов'язок перестають існувати.

Термін «порука», застосований законодавцем у ч. 1 ст. 559 ЦК, використовується в розумінні зобов'язальних правовідносин поруки, з припиненням яких втрачає чинність договір поруки.

Зі змісту зазначеної норми вбачається, що порука припиняється в разі припинення основного зобов'язання, отже, припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її банкрутом є підставою для припинення поруки, тому що зобов'язання за кредитним договором припинилося.

Суди припускаються й інших помилок.

Наприклад, ухвалою Верховного Суду України від 15 грудня 2010 р. скасовано рішення Апеляційного суду Донецької обл. від 21 травня 2009 р., справу направлено на новий апеляційний розгляд (справа № 6-18940св09).

Судом установлено, що 10 травня 2007 р. між ЗАТ КБ «ПриватБанк» та ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» укладено кредитний договір з кінцевим терміном погашення 15 травня 2008 р. На виконання забезпечення зобов'язань за кредитним договором 10 травня 2007 р. між ЗАТ КБ «ПриватБанк» та Д.Д., Д.Н., М., Д.В. з кожним окремо укладені договори поруки, згідно з якими поручителі несуть солідарну відповідальність із ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» за невиконанням своїх зобов'язань за кредитним договором. Банк свої зобов'язання за кредитним договором виконав. Натомість ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» платежі за кредитним договором не здійснює, унаслідок чого виникла заборгованість, що підтверджується розрахунком, наданим банком.

З матеріалів справи вбачається, що постановою Господарського суду Донецької обл. від 26 липня 2007 р. ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» визнано банкрутом і відкрито ліквідаційну процедуру; ухвалою Господарського суду Донецької обл. від 23 вересня 2008 р. ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» ліквідовано; відповідно до витягу з Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) державну реєстрацію припинення ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» проведено

6 жовтня 2008 р. ЗАТ КБ «ПриватБанк» звернуло-ся до суду із позовом до поручителів у січні 2008 р.

Заочним рішенням Калінінського районного суду м. Донецька від 26 січня 2009 р. позов ЗАТ КБ «ПриватБанк» до Д.Д., Д.Н., М., Д.В. про стягнення заборгованості за кредитним договором було задоволено: стягнуто солідарно з поручителів на користь кредитора за основним зобов'язанням заборгованість за кредитним договором, проценти за користування кредитом, пеню, судовий збір та витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

Рішенням Апеляційного суду Донецької обл. від 21 травня 2009 р. вказане заочне рішення суду першої інстанції було скасоване та ухвалене нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог відмовлено.

Приймаючи таке рішення, апеляційний суд виходив із того, що порука припинилася у зв'язку з припиненням кредитного договору внаслідок ліквідації ТОВ «Східноєвропейські транспортні системи» та вилученням його з ЄДРПОУ на підставі судового рішення від 26 липня 2007 р. про визнання товариства банкрутом.

Верховний Суд України з цим висновком апеляційного суду не погодився і зазначив, що відповідно до ст. 111 ЦК юридична особа є ліквідованою з дня внесення до ЄДРПОУ запису про її припинення. Саме по собі прийняття господарським судом постанови про визнання підприємства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури не припиняє зобов'язальних правовідносин сторін, не звільняє боржника від відповідальності за невиконання ним грошового зобов'язання та відповідно не припиняє договору поруки.

Зазначене залишилось поза увагою апеляційного суду.

До того ж, зосередившись на питанні припинення зобов'язання за договором поруки, апеляційний суд не перевірів законність й обґрунтованість рішення суду першої інстанції в частині нарахування боргу, процентів та пені.

3. Припинення поруки у разі зміни зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності (ч. 1 ст. 559 ЦК)

Судова практика свідчить про неоднакове розуміння цього положення закону. Найбільш актуальними виявилися питання: в результаті яких змін збільшується обсяг відповідальності поручителя; яким чином має надаватися згода

поручителя на зміну зобов'язання і як оцінювати наявну в договорі згоду поручителя на майбутні зміни?

Слід пам'ятати, що підставою для припинення поруки в порядку ч. 1 ст. 559 ЦК є сукупність двох умов — внесення без згоди поручителя змін до основного зобов'язання та збільшення обсягу відповідальності поручителя внаслідок таких змін (постанова Верховного Суду України від 5 лютого 2014 р. у справі № 6-160цс13).

Відповідно до ч. 1 ст. 559 ЦК підставою для припинення поруки зі зміною основного зобов'язання за відсутності згоди поручителя на таку зміну є не будь-яка зміна умов основного зобов'язання, а лише така, внаслідок якої обсяг відповідальності поручителя збільшується.

На зміну умов основного договору, унаслідок якої обсяг відповідальності не збільшується, згода поручителя не вимагається, і такі зміни не є підставою для застосування наслідків, передбачених ч. 1 ст. 559 ЦК (постанова Верховного Суду України від 5 лютого 2014 р. у справі № 6-160цс13).

Суди по-різному підходять до оцінки змін у зобов'язанні, забезпеченому порукою, і по-різному визначаються з приводу того, в результаті яких саме змін відбувається збільшення обсягу відповідальності поручителя.

При вирішенні справ цієї категорії судам рекомендується керуватися позицією Верховного Суду України, висловленою в постанові у справі № 6-20цс11 від 21 травня 2012 р., згідно з якою збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає у разі підвищення розміру процентів; відстрочення виконання, що призводить до збільшення періоду, за який нараховуються проценти за користування чужими грошовими коштами; установлення (збільшення розміру) неустойки тощо.

Відповідно до положення ч. 1 ст. 559 ЦК припинення поруки у разі зміни основного зобов'язання без згоди поручителя, внаслідок чого збільшується обсяг його відповідальності, преюмується. У цьому випадку звернення до суду з позовом про визнання договору поруки припиненим не є необхідним, проте такі вимоги підлягають розгляду судом за наявності відповідного спору.

Подібна позиція висловлена в постановові Верховного Суду України від: 21 травня 2012 р. у справі № 6-18цс11; 18 червня 2012 р. у справі № 6-73цс12.

Також у постанові Верховного Суду України від 21 травня 2012 р. у справі № 6-69цс11 зазначено, що збільшення відповідальності поручителя внаслідок зміни основного зобов'язання виникає, зокрема, у разі встановлення нових умов щодо порядку зміни процентної ставки в сторону збільшення, розширення змісту основного зобов'язання щодо дострокового повернення кредиту та плати за користування ним.

Тобто змінами основного зобов'язання, в результаті яких збільшується відповідальність поручителя, вважаються такі умови та обставини, що тягнуть або можуть потягти негативні наслідки для поручителя, поява для нього інших нових ризиків, відмінних від тих, з якими він попередньо погодився при укладенні договору поруки, погіршення його майнового становища.

Особливістю припинення поруки з підстав зміни зобов'язання без згоди поручителя є те, що поручитель у разі зміни зобов'язання без його згоди не лише не відповідає за повернення боржником збільшеної суми боргу, а й з моменту такого збільшення його обов'язок за договором поруки повністю припиняється — перестає існувати.

Іншим важливим моментом припинення поруки на підставі ч. 1 ст. 559 ЦК, що потребує з'ясування, є форма вираження згоди поручителя на зміну зобов'язання, забезпеченого порукою. Чи є допустимою усна форма згоди, чи вона має бути письмовою?

Оскільки порука є видом забезпечення виконання зобов'язання, то, як зазначалося вище, істотними умовами договору поруки є обов'язкове посилання на основне зобов'язання, його зміст, розмір, визначення обсягу відповідальності поручителя, зміна зобов'язання, забезпеченого порукою, тягне і зміни у договорі поруки та за своєю правовою природою фактично є і зміною умов договору поруки. Згідно із ч. 1 ст. 651 ЦК зміна договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. А відповідно до ст. 654 ЦК зміна договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту.

Враховуючи зазначене вище, а також вимоги ст. 547 ЦК щодо вчинення правочину про забезпечення виконання зобов'язання у письмовій формі, згода поручителя має надаватись у письмовій формі.

Належною є згода поручителя у формі додаткової угоди до договору поруки. Згідно з правовою позицією Верховного Суду України, висловленою у постанові від 5 лютого 2014 р. у справі за № 6-152цс13, згода поручителя зі змінами до кредитного договору, які визначають конкретні умови, порядок та обсяг збільшення відповідальності боржника, висловлене шляхом підписання додаткової угоди до договору поруки, не потребує додаткової згоди поручителя на збільшення відповідальності та не суперечить ч. 1 ст. 559 ЦК.

Відповідно до правового висновку Верховного Суду України (постанова від 5 червня 2013 р. у справі № 6-43цс13) згода поручителя на збільшення обсягу його відповідальності повинна бути очевидною й наданою у спосіб, передбачений договором поруки.

У зв'язку із цим, враховуючи вимоги до письмової форми правочину, встановлені ст. 207 ЦК, допустимо, щоб згода поручителя була висловлена у будь-якій письмовій формі (листі, заяві, телеграмі). Головне, щоб вона була явно вираженою і відповідала дійсній волі поручителя.

У судів виникало питання як оцінювати згоду поручителя на майбутні зміни зобов'язання, надану ним заздалегідь ще при укладенні договору поруки, адже договір поруки може містити умови про те, що поручитель наперед дає свою згоду відповідати за боржника у випадку зміни основного зобов'язання, навіть якщо така зміна призвела до збільшення обсягу відповідальності поручителя.

За результатами розгляду справи за позовом ПАТ «Дочірній банк Збербанку Росії» до ВАТ «Севастопольське підприємство «Ера», третя особа — ТОВ «Кепітал Форс» про стягнення заборгованості за кредитом Верховний Суд України дійшов висновку, що коли умовами договору поруки передбачена можливість зміни розміру процентів та строків їх сплати в порядку, визначеному кредитним договором, в забезпечення якого надана порука, то підстави для її припинення, передбачені ч. 1 ст. 559 ЦК, відсутні.

У постанові Верховного Суду України від 17 січня 2011 р., зокрема, зазначено таке.

Господарськими судами встановлено, що п. 2.1 договору поруки від 8 грудня 2006 р. визначено обсяг відповідальності поручителя за двома кредитними договорами від 8 грудня 2006 р. в обсязі суми кредиту, сплаті процентів за зазначеними договорами в розмірі 11% і кінцевим

терміном повернення кредитів — 25 листопада 2013 р., та передбачена можливість зміни розміру процентів і строків їх сплати в порядку ст. 6 кредитних договорів.

Зазначена умова договору поруки є результатом домовленості між сторонами, які вільні у визначенні зобов'язань за договором та будь-яких інших умов своїх взаємовідносин, що не суперечать законодавству України (справа № 3-62г10/11/15).

Подібної позиції дотримується і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. У п. 22 постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 5 зазначено, що коли в договорі поруки передбачена, зокрема, можливість зміни розміру процентів за основним зобов'язанням і строків їх виплати без додаткового повідомлення поручителя та укладення окремої угоди, то ця умова договору стала результатом домовленості між сторонами (банком і поручителем), а отже, поручитель дав згоду на зміну основного зобов'язання.

4. Припинення поруки у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника (ч. 3 ст. 559 ЦК)

Відповідно до ч. 3 ст. 559 ЦК порука припиняється у разі переведення боргу на іншу особу, якщо поручитель не поручився за нового боржника. Аналогічне правило міститься також у ч. 1 ст. 523 ЦК — порука або застава, встановлена іншою особою, припиняється після заміни боржника, якщо поручитель або заставадавець не погодився забезпечувати виконання зобов'язання новим боржником.

Таке рішення законодавця пояснюється тим, що порука ґрунтується на довірі сторін, і головним критерієм у вирішенні поручителем питання про взяття на себе тягаря відповідальності за виконання ним обов'язку іншої особи є урахування особистих якостей боржника, його платоспроможність, фінансове становище, ділова репутація.

При заміні боржника новою особою, з якою поручителя довірчі стосунки не пов'язують, логічним є припинення поруки, якщо поручитель не надав згоди на її збереження.

Закон не конкретизує, яким саме чином поручитель має поручитися за нового боржника.

В ухвалі Верховного Суду України від 6 жовтня 2010 р. у справі № 6-27789св09 зазначено, що за договором поруки поручитель бере на себе зобов'язання відповідати за виконання кредитного договору за боржника, а також за будь-якого боржника в разі переводу боргу чи смерті боржника (якщо таке зазначено в договорі поруки).

Також за результатами розгляду іншої справи (№ 6-25785св09) Верховний Суд України дійшов висновку, що оскільки спірний договір поруки не передбачає відповідальності Особи 9 за виконання договору кредиту новим боржником, то порука є припиненою.

Тобто поручитель відповідальний перед кредитором за особу, на яку переведено борг, якщо це передбачено у договорі поруки. Поручитель може поручитися перед кредитором за нового боржника і шляхом укладення змін до договору поруки чи шляхом укладення нового договору поруки.

Згідно з ЦК (статті 513, 520, 521) заміна боржника у зобов'язанні відбувається шляхом укладення правочину про заміну боржника, причому у тій самій формі, в якій було укладено правочин, на підставі якого виникло зобов'язання.

Однак заміна боржника може здійснюватись і з інших підстав, зокрема при спадкуванні.

Так, у разі смерті фізичної особи — боржника за зобов'язанням, у правовідносинах, що допускають правонаступництво в порядку спадкування, обов'язки померлої особи (боржника) за загальним правилом переходять до іншої особи — її спадкоємця (статті 1216, 1218 ЦК). Таким чином, відбувається передбачена законом заміна боржника за зобов'язанням (ухвала Верховного Суду України від 6 липня 2011 р. у справі № 6-25785св09).

При цьому слід враховувати, що згідно зі ст. 1282 ЦК спадкоємці боржника за умови прийняття ними спадщини є боржниками перед кредитором у межах вартості майна, одержаного у спадщину.

Відповідальність поручителя, який поручився за нового боржника — спадкоємця, також має обмежуватися вартістю майна, одержаного у спадщину, а не усією сумою боргу у випадку, якщо борг перевищує спадкову масу. За відсутності ж спадкового майна зобов'язання припиняється, оскільки виконати його неможливо (згідно зі ст. 607 ЦК зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна із сторін не відповідає).

Отже, на поручителя у випадку смерті боржника може бути покладено відповідальність лише за таких умов: наявності у боржника правонаступника — спадкоємця, який прийняв спадщину; наявності спадкового майна; зафіксованої письмово згоди поручителя відповідати за нового боржника, у тому числі й у договорі поруки.

5. Припинення поруки з підстав, передбачених ч. 4 ст. 559 ЦК

Відповідно до ч. 4 ст. 559 ЦК порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. Коли такий строк не встановлено, то порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя. Якщо строк основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, то порука припиняється, якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя протягом одного року від дня укладення договору поруки.

Досить часто при укладанні договору поруки сторони включають до нього умову про дію договору поруки до повного виконання основного зобов'язання.

Верховний Суд України неодноразово висловлював свою позицію з цього питання (постанови від: 21 травня 2012 р. у справах: № 6-48цс11, № 6-68цс11; 23 травня 2012 р. у справі № 6-33цс12; 18 липня 2012 р. у справі № 6-78цс12).

Відповідно до ч. 1 ст. 251 та ч. 1 ст. 252 ЦК строком є певний період у часі, зі сплином якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення, і визначається він роками, місяцями, тижнями, днями або годинами, а не посиланням на подію, яка має настати. Вказівкою на подію, яка має неминуче настати, визначається термін — певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення (ч. 2 ст. 251, ч. 2 ст. 252 ЦК).

Таким чином, умова договору поруки про припинення поруки після повного виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором не може вважатися встановленим сторонами договору поруки строком припинення поруки.

Отже, зазначення замість строку, обчисленого датою, терміну припинення договору поруки (події, з якою пов'язується таке припинення) не дає підстав не застосовувати ч. 4 ст. 559 ЦК.

Суди зазвичай враховують цей правовий висновок Верховного Суду України.

По-різному вирішують суди справи у випадках пред'явлення кредитором вимоги про дострокове погашення заборгованості відповідно до положень ч. 2 ст. 1050, ч. 2 ст. 1054 ЦК.

Показовою щодо цього питання є постановва Верховного Суду України від 29 січня 2014 р. у справі № 6-155цс13 за позовом ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» до Особи 1, Особи 2, Особи 3 про стягнення суми заборгованості за кредитним договором за заявою ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» про перегляд ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 липня 2013 р.

Під час розгляду справи суди встановили, що між ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» та Особою 1 було укладено низку кредитних договорів, де зазначався конкретний строк повернення грошових коштів. З метою забезпечення виконання зобов'язань за кредитними договорами між банком та Особою 2 і Особою 3 були укладені окремі договори поруки. Оскільки Особою 1 було порушено умови договорів кредиту і допущена заборгованість, позивач просив достроково стягнути заборгованість солідарно з відповідачів.

Частково задовольняючи позовні вимоги ПАТ «Райффайзен Банк Аваль», суд першої інстанції виходив із того, що позичальник належним чином не виконує умов кредитних договорів, у зв'язку з чим виникла заборгованість, яка підлягає стягненню солідарно з позичальника і поручителів.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції в частині стягнення заборгованості за кредитним договором від 3 листопада 2008 р. з Особи 3 та ухвалюючи в цій частині нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог, апеляційний суд, з яким погодився і суд касаційної інстанції, виходив із того, що договором поруки не встановлено строк, після закінчення якого порука припиняється, а тому підлягають застосуванню норми ч. 4 ст. 559 ЦК, згідно з якими порука вважається припиненою, оскільки кредитор від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явив вимог до поручителя протягом шести місяців.

Проте у наданій для порівняння ухвалі колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 серпня 2013 р. суд касаційної інстанції, залишаючи в силі судові рішення про відмову в задоволенні позову щодо визнання

поруки припиненою, виходив із того, що строк виконання основного зобов'язання був встановлений 4 жовтня 2022 р., зміна цього строку на 21 вересня 2009 р. не є зміною строку виконання зобов'язання, а є санкцією за порушення виконання зобов'язання, передбаченого кредитним договором.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції норм матеріального права, які регулюють спірні правовідносини, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України виходила із такого.

Відповідно до вимог ч. 2 ст. 1054 та ч. 2 ст. 1050 ЦК у разі, якщо договором встановлений обов'язок позичальника повернути позику частинами, то в разі прострочення повернення чергової частини позикодавець має право вимагати дострокового повернення частини позики, що залишилася, та сплати процентів.

Згідно з положеннями ч. 4 ст. 559 ЦК порука припиняється після закінчення строку, встановленого в договорі поруки. Якщо ж такий строк не встановлено, то порука припиняється, коли кредитор протягом шести місяців від дня настання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

У справі, яка переглядається, суд апеляційної інстанції, установивши, що договором поруки не визначено строк, після закінчення якого порука припиняється, оскільки умовами цього договору встановлено, що він діє до повного припинення усіх зобов'язань боржника за кредитним договором, та що кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання, який був змінений ним відповідно до п. 1.9.1 кредитного договору, не пред'явив протягом шести місяців вимоги до поручителя про виконання зобов'язання, дійшов правильного висновку про те, що зобов'язання Особи 3 за договором поруки припинилися.

Саме з таких міркувань виходив суд касаційної інстанції, залишаючи без змін рішення суду апеляційної інстанції, а тому підстави для скасування ухвали колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24 липня 2013 р. відсутні.

Слід мати на увазі, що порука — це строкове зобов'язання і незалежно від того, встановлений строк її дії договором чи законом, його вплив припиняє суб'єктивне право кредитора. Це означає, що строк поруки належить до преклюзивних строків.

Строк поруки не є строком для захисту порушеного права. Це строк існування самого зобов'язання поруки. Таким чином, і право кредитора, і обов'язок поручителя після його закінчення припиняються, а це означає, що жодних дій щодо реалізації цього права, в тому числі застосування примусових заходів захисту в судовому порядку, кредитор вчиняти не може. Такий висновок зробив Верховний Суд України у справі № 6-бц14-1 (постанова від 17 вересня 2014 р.).

Найбільш дискусійним виявилось друге речення ч. 4 ст. 559 ЦК, а саме: у разі, якщо в договорі поруки не встановлено строк, після закінчення якого вона припиняється, порука припиняється, якщо кредитор протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання не пред'явить вимоги до поручителя.

Неоднозначність у тлумаченні цієї норми полягає насамперед у неоднаковому розумінні терміна «вимога». Чи це є будь-яка вимога кредитора (претензія, лист, передача заяви через нотаріуса тощо), чи це має бути вимога у формі позову? Чи достатньо кредитору пред'явити у будь-якому вигляді письмову вимогу і таким чином забезпечити собі право пред'явлення до поручителя позову в межах строку позовної давності, чи в межах шести місяців обов'язково має бути подана саме позовна заява? Як оцінювати встановлений цією нормою шестимісячний строк від дня настання строку виконання основного зобов'язання? Це лише строк дії поруки чи і строк захисту порушеного права?

Судова практика йде таким шляхом, що строк дії поруки (будь-який із зазначених у ч. 4 ст. 559 ЦК, а зазначена норма передбачає три випадки визначення строку дії поруки: протягом строку, встановленого договором поруки (перше речення ч. 4 ст. 559 ЦК); протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання, якщо кредитор не пред'явить вимоги до поручителя (друге речення ч. 4 ст. 559 ЦК); протягом одного року від дня укладення договору поруки (якщо строк основного зобов'язання не встановлено або встановлено моментом пред'явлення вимоги), якщо кредитор не пред'явить позову до поручителя (третє речення ч. 4 ст. 559 ЦК)), не є строком захисту порушеного права, а є строком існування суб'єктивного права кредитора й суб'єктивного обов'язку поручителя, після закінчення якого вони припиняються.

З огляду на преклюзивний характер строку поруки й зумовлене цим припинення права креди-

тора на реалізацію даного виду забезпечення виконання зобов'язань застосоване в другому реченні ч. 4 ст. 559 ЦК словосполучення «пред'явлення вимоги» до поручителя протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання як умови чинності поруки розуміється як пред'явлення кредитором у встановленому законом порядку протягом зазначеного строку саме позовної, а не будь-якої іншої вимоги до поручителя.

При цьому зазначене положення не заперечує можливості пред'явлення кредитором до поручителя іншої письмової вимоги про погашення заборгованості за боржника, однак і в такому разі кредитор може звернутися з вимогою до суду протягом шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання.

Отже, виходячи з положень другого речення ч. 4 ст. 559 ЦК, вимога до поручителя про виконання ним солідарного з боржником зобов'язання за договором повинна бути пред'явлена у судовому порядку в межах строку дії поруки, тобто упродовж шести місяців із моменту настання строку погашення чергового платежу за основним зобов'язанням (якщо умовами договору передбачено погашення кредиту періодичними платежами), або із дня, встановленого кредитором для дострокового погашення кредиту в порядку реалізації ним свого права, передбаченого ч. 2 ст. 1050 ЦК, або із дня настання строку виконання основного зобов'язання (у разі, якщо кредит має бути погашений одноразовим платежем).

Таким чином, закінчення строку, встановленого договором поруки, так само як сплив шести місяців від дня настання строку виконання основного зобов'язання або одного року від дня укладення договору поруки, якщо строк основного зобов'язання не встановлений, припиняє поруку за умови, що кредитор протягом строку дії поруки не звернувся з позовом до поручителя.

Цей правовий висновок зроблений Верховним Судом України за результатами розгляду справи № 6-53цс14, предметом якої був спір про стягнення заборгованості за кредитним договором (постанова від 17 вересня 2014 р.).

Проте норми чинного законодавства дають підстави для існування інших альтернативних позицій.

У ЦК терміни «вимога» і «позов» вживаються у багатьох нормах та в різних значеннях залежно від контексту. У § 3 гл. 49 розд. I кн. 5 ЦК в нормах, якими врегульовано правовідносини з приводу поруки, і, зокрема, у ст. 555 та ч. 4 ст. 559

законодавець одночасно застосовує обидва терміни. Причому у ч. 1 ст. 555 ЦК чітко розмежовано права та обов'язки поручителя, якщо до нього пред'явлено вимоги і в разі пред'явлення до нього позову, що не допускає їх ототожнення або тлумачення як синонімів.

Аналіз ч. 4 ст. 559 ЦК із врахуванням положень ч. 1 ст. 555 цього Кодексу дає підстави стверджувати, що положенням ч. 4 ст. 559 ЦК, зокрема другого речення, кредиторю надається право вибору, оскільки термін «вимога» включає в себе і поняття «позову», і допускається можливість попереднього звернення до поручителя саме з «вимогою», зробленою у будь-якій доступній і зрозумілій формі повідомлення. Така «вимога», яка передує «позову», може розцінюватися як надання поручителю можливості добровільно виконати взяті на себе зобов'язання. При зверненні кредитора до поручителя з «вимогою» впродовж шести місяців від дня настання строку виконати основне зобов'язання порука не припиняється і кредитор вправі поза межами цього (шестимісячного) строку, але до спливу позовної давності за основною вимогою, пред'явити поручителю «позов» до суду про стягнення суми боргу боржника. Строк позовної давності відповідно до ч. 1 ст. 261 ЦК слід обчислювати від дня, коли про порушення свого права довідався або мав довідатися кредитор. Саме з цього часу в нього і виникає право вимагати виконання обов'язку чи то від боржника, чи то від поручителя, чи від них обох солідарно. Спливає позовна давність одночасно і для боржника, і для поручителя на підставі ст. 266 ЦК (зі спливом позовної давності до основної вимоги вважається, що позовна давність сплила і до додаткової вимоги).

Враховуючи, що описані позиції ґрунтуються на нормах чинного законодавства, яке допускає неоднозначне їх розуміння, і як наслідок — неоднакове застосування, є необхідність внесення до ч. 4 ст. 559 ЦК відповідних змін з метою уточнення застосування цих положень.

Інші питання

1. Застосування процесуального законодавства

Слід зазначити, що питання розмежування юрисдикції (підсудності) завжди становили проблему для судової практики. Стосується це

і спорів щодо зобов'язань, виконання яких забезпечується порукою. Мова йде про випадки, коли спір виникає між юридичними особами, які є сторонами в основному зобов'язанні, і відповідно до статей 1, 12, 16 Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК) позивач має звернутися до господарського суду, але при цьому поручителем, який несе солідарну відповідальність із боржником, є фізична особа, спір із якою має вирішуватися в порядку цивільного судочинства в судах загальної юрисдикції.

Вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі ст. 124 Конституції юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за частинами 1 і 2 ст. 15 ЦПК у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 17) або ГПК (статті 1, 12) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Позовні вимоги кількох осіб до одного й того ж відповідача або позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не допускається, якщо відсутня спільність предмета позову (наприклад, позови кількох осіб про стягнення зарплати чи про повнення на роботі). Не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом (ст. 16 ЦПК).

Така судово-практика підтримується Верховним Судом України.

В ухвалі від 17 лютого 2010 р. у справі № 6-27979св09 про скасування рішення Гусятинського районного суду Тернопільської обл. від 29 травня 2009 р. та ухвали Апеляційного суду Тернопільської обл. від 17 вересня 2009 р., якими вирішено по суті справу за позовом ЗАТ КБ «ПриватБанк» до фермерського господарства «Арос», селянського фермерського господарства «Кравчик», С. про стягнення заборгованості

за кредитним договором, зазначено, що суд на порушення вимог ч. 1 ст. 15 ЦПК не звернув увагу на те, що в одне провадження об'єднані вимоги юридичної особи до інших юридичних осіб, які виникли з укладених ними договорів (кредитного та поруки) і підлягають розгляду в порядку господарського судочинства (ст. 12 ГПК), та позов юридичної особи до фізичної особи, що виник з окремого договору поруки, який може бути самостійним й окремим предметом позову.

Оскільки не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства.

2. Розгляд справ щодо поруки третейськими судами

Слід звернути увагу судів, що відповідно до п. 14 ст. 6 Закону від 11 травня 2004 р. № 1701-IV «Про третейські суди» (далі — Закон № 1701-IV) спори щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки) не підпадають під юрисдикцію третейських судів. У свою чергу згідно з п. 6 ч. 1 ст. 4 Закону від 2 липня 2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» надання коштів у позику, в тому числі й на умовах фінансового кредиту, є фінансовою послугою.

Проте слід погодитися з позицією, згідно з якою за наявності у кредитному договорі третейського застереження (окремої третейської угоди) при вирішенні спору суд має враховувати положення п. 14 ч. 1 ст. 6 Закону № 1701-IV стосовно того, що справи щодо захисту прав споживачів, у тому числі споживачів послуг банку (кредитної спілки), не підлягають розгляду третейськими судами. Тому за наявності вказаного третейського застереження (окремої третейської угоди) залишення позовної заяви споживача без розгляду на підставі п. 6 ч. 1 ст. 207 ЦПК є неприпустимим. Такі заяви підлягають вирішенню і за наявності з цього приводу рішення третейського суду, прийнятого за межами його компетенції. При цьому відповідно до положень Закону від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» банк не є споживачем.